

Kosztolányi Ady-komplexuma¹

Előadásom címébe nem sajtóhibaként került a „komplexum” kifejezés. Bizonyára találóbbnak tűnik sokak szemében a *komplexus* szó – összhangban azzal a közkeletű vélekedéssel, hogy Kosztolányi egész pályáját végigkísérte az Ady árnyékával való küzdelem, s *Az írástudatlanok árulása. Különvélemény Ady Endréről* című, 1929-ben publikált vitairatában² – elterjedtebb műfaji megjelöléssel: pamfletjében – csak azt mondta el, amit mindig is gondolt Adyról. Tehát le akarta taszítani költőtársát arról a magaslatról, ahová a kultusz röpítette, s elégtételt próbált venni a sérelemért, amit pályája elején elszenvedett tőle.

Én túlzóan leegyszerűsítőnek tartom ezt a beállítást. Már csak azért is, mert nem veszi kellőképpen figyelembe, hogy Kosztolányinak nem az ominózus vitairat volt az egyetlen szövege Adyról: nem kevesebb, mint nyolc cikke előzte meg írását, amelyekben részben vagy döntően másképp értékelte költőtársát. Nincs okunk feltételezni, hogy kizárólag 1929-ben mondta volna el igazi véleményét. Miért ne változtathatta volna meg (akár többször is) álláspontját, számolva azzal a lehetőséggel is, hogy egyszer-másszor visszatérjen korábbi elképzeléseihez?

Kétségtelen, Ady személyisége és költői sikerei fölöttébb ingerelték Kosztolányit, először pályája elején, később pedig, amikor széles körű kultusz támadt Ady körül (főleg a halála után) – a magyar irodalmi közízlés súlyos elferdülését látta ebben. Többről van szó, mint személyes ellenszenvről, féltékenységről és versengésről vagy költészet-felfogásuk, művészi világképük

¹ Előadásom részben bővített, jegyzetekkel kiegészített változata.

² Kosztolányi Dezső: *Az írástudatlanok árulása. Különvélemény Ady Endréről*. (Első megjelenési helye: A Toll, 1929. július 14.) Modern kiadása: Kosztolányi Dezső: *Tükörfolyosó. Magyar írókról*. Szerk. Réz Pál. Osiris Kiadó, Bp. 2004. (A továbbiakban: KDT) 373–387.

ütközéséről. Kosztolányi számára ugyanis 1906-ban és 1929-ben egyaránt *a magyar költészet jövője* volt a tét. De a két időpontban igen eltérő módon élte meg a helyzetet és az érvei is nagyon különböztek.

A „komplexum” szóval éppen Kosztolányi Adyhoz való viszonyulásának *folyamatos átalakulását, sokszínűségét és bonyolultságát* szeretném hangsúlyozni.³ Belefért ebbe a költőtársa melletti őszinte kiállítás is, de az is, hogy ijesztő irodalompolitikai fantommá növecsze őt. Az utóbbi esetben pedig – a felfokozott érzelmek és asszociációk mozgósítása láttán – akár a „komplexus” kifejezés is alkalmazható. Még ha túlságosan lefoglalja is e terminust a pszichoanalízis, amely a jelenség tudattalan oldalát emeli ki. Kosztolányi viszont messzemenően igyekezett észérvekkel megindokolni, hogy miért tartja károsnak az Ady-jelenséget és kultuszát.

A továbbiakban e meglehetősen szövevényes történetet próbálom meg röviden bemutatni, mindenekelőtt a rendelkezésünkre álló szövegek alapján. Kénytelen vagyok hallgatóim türelmét próbára tenni a sok idézettel és szövegértelmezéssel. Mentségemül szolgáljon, hogy az ördög – ezúttal is – a részletekben lakik.

Kosztolányi írására mindkét fölmerült műfaji elnevezést alkalmasnak tartom. Kétségtelen, magában a szövegben a „vitairat” szó szerepel.⁴ Ugyanakkor Illyés Gyula és Gellért Oszkár egybehangzó emlékezése szerint Kosztolányi elfogadta a pamflet megjelölést is.⁵ Kosztolányi monográfiája, Kiss Ferenc szerint nem

³ Tudomásom szerint először Schöpflin Aladár élt ezzel a kifejezéssel a Nyugat 1928-as évfolyamában megjelent recenziójában, amit *Az Ady-kérdés története* című, az egyetemi irodalomtanárok számára Zsigmond Ferenc által összeállított idézetgyűjteményről írt: „az egész Ady-komplexum ma már abba a stádiumba kerül, amikor irodalomtörténeti kezelést kezd kívánni”. Schöpflin Aladár: *Az Ady-kérdés története (A felnőtt ifjúság számára összeállította Zsigmond Ferenc)*, in uő: *Válogatott tanulmányok*. Vál. és szerk. Komlós Aladár. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1967. 480.

⁴ Vö. KDT, 377.

⁵ Elsőként Gellért Oszkár nevezte pamfletnek, amikor Kosztolányi megjelent Gellért lakásán, és felolvasta az akkor még csak kéziratként létező szöveget. Erről Illyés Gyula számolt be az általa szerkesztett Kosztolányi-kötet

alkalmazható írására az utóbbi, mert „ha kiélezetten fogalmazza is, de minden állítását s így minősítéseit is szó szerint értelmezi”, szemben a pamflet műfajával, amely „egy ingerültség pőre és végletes, szándékosan torzító kirobbanása”.⁶ Természetesen többféle értelmezése is lehet a pamfletnek (jelenthet röpiratot is, gúnyiratot is); annyi bizonyos, hogy *Az írástudatlanok árulásában* kifejezetten gúnyos (pamfletszerű) szövegrészek is találhatók, kivált ott, ahol a szerző Ady nyelvének vagy kultuszának képtelenségeit pellengérezte ki.

1. Alaposabb magyarázatot érdemelne, hogy miért keltett akkora felháborodást *Az írástudók árulása* címmel megjelent „különvélemény”. Emlékeztetnék rá, hogy Ady nem kevesebb indulattal támadta az általa elképzelt Arany János-i magatartást, de ez – legalább saját táborában – nem keltett különösebb riadalmat. Holott Arany ott is abszolút tekintélynek számított: Ignotus és Hatvany, Babits és Kosztolányi egyaránt csodálták. S mégis megelégedtek azzal, hogy ki-ki megírta és képviselte a maga, Adyéval ellentétes álláspontját. Vajon miért nem bonyolódtak hasonló vitába, amikor Aranyt kellett megítélni? Lehet, hogy azért nem, mert Ady valójában nem a költő Arannyal hadakozott, hanem a neki tulajdonított *politikai szerepvállalással*. De talán ennél is fontosabb oka lehetett az eltérő megítélésnek az *irodalmi korszakváltás* tétje. Mert az Arany-Ady ellentétet le lehetett írni a „*régi és az új*” hagyományos, többé-kevésbé elfogadott harcaként, Kosztolányi pamfletje viszont éppen az *új nemzedék reprezentatív alakját*, sőt vezérét vette célba. Illetve ez sem annyira magától értetődő.

előszavában (Kosztolányi Dezső: *Kortársak I.* Sajtó alá rendezte Illyés Gyula. Nyugat, Bp. é. n. [1940.] 8.), később pedig Gellért Oszkár Illyést idézve mintegy megerősítette ezt (Gellért Oszkár: *Egy író élete. II. kötet.* Gondolat Kiadó, Bp. 1962. 131.).

⁶ Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1979. 374–375.

Figyeljünk a dátumra! 1929-ben, tíz évvel Ady halála után miért ne hihette volna Kosztolányi, hogy egy évtized távlatából már meghaladottnak minősíthető Ady költői teljesítménye? Nyilvánvaló, hogy elsősorban a kultusszal akart leszámolni, az illetéktelenek, az „írástudatlanok” diktatúrájával. Ebben nincs semmi rendkívüli. Végére is Arany János nem kisebb veszélyt látott Petőfi halála után, az 1850–60-as években, amikor a magyar költészet megújulását féltette Petőfi abszolút tekintélyétől. Csakhogy Arany az epigonokat, a petőfieskedőket támadta, nem magát Petőfit. Kosztolányi viszont Adyt tette felelőssé a személye körül kialakult kultuszért is (a követőit pedig már csak azért sem, mert tagadta, hogy lennének ilyenek).

Távrolról sem esetleges a hivatkozásom Aranyra. Hiszen ő Kosztolányi egyik legkedvesebb mintaképe. Az Ady-pamfletben – Petőfi mellett – Aranyra is hivatkozik, mint pozitív ellenképre.⁷ Két és fél évvel később, 1932-ben publikálta azt a nem kevésbé szenvedélyes vitairatát, amelyben Arany János írói bátorságát vette védelmébe – Móricz Zsigmonddal szemben.⁸ Tulajdonképpen az 1929-es vitát folytatta itt is. Amikor Arany pártját fogta, valójában a maga költészeteszményét védte. Néha túlságosan is kilóg a lóláb, ahogy saját hitét kölcsönzi oda hőséne. „Tudta, hogy a szó sokat ér – olvashatjuk például egy helyütt Aranyról –, de azokat a titkosan működő, semmiféle társadalomtudománnyal előre ki nem számítható rejtek-erőket se becsülte le, melyek a történelem vaskockáit pörgetik. Arany nem képzelhette, nem is képzelte,

⁷ Vö. KDT 374, 376, 386. Az édesapjának, Kosztolányi Árpádnak írt 1926. január 15-i levelében egyenesen így fogalmaz: „Arany János nekem is az imakönyvem.” Lásd in Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. S.a.r. Réz Pál. Osiris Kiadó, Bp. 1996. (A továbbiakban KDL) 529.

⁸ E vitában Móricz tulajdonképpen Ady nyomvonalán mondott véleményt Aranyról, de úgy, hogy Arany korai művét, *Az elveszett alkotmányt* pozitív példaként állította szembe az életművel. Móricz következtelen, amikor az *Őszikéket* is dicséri (a közösnek tudott Nyugat-álláspont miatt), mert semmi mondanivalója nincs róla. Kosztolányi pedig változtatott korábbi álláspontján: immár Arany *egész* életművét nagyra tartja, nem csak az *Őszikéket*. Vö. Kosztolányi Dezső: *Író és bátorság. Válasz Móricz Zsigmondnak*. (Első megjelenési helye: Nyugat 1932/3. február 1.) Modern kiadása: Kosztolányi Dezső: *Nyelv és lélek*. Szerk. Réz Pál. Osiris Kiadó, Bp. 1999. 553–565.

hogy megír egy verset, általa fölvilágosítja a tudatlanokat, és másnap a legszerényebb kunyhóban is jólét dereng, az emberek egymás karjába esnek s a közgazdasági mérlegek az egész földgolyón egyszerre helyrebillenek. Ez a jóhiszemű, de öncsaló életszemlélet a legősibb romanticizmus bélyegét viseli magán.”⁹ Máshol a maga pártatlanság-eszményét vetíti Aranyra: „Vannak ilyen magas lelkek, akik nem azért »nem vallanak színt«, mert nem mernek, hanem azért, mert nem tudnak, mert föntebb állnak, mint a többiek, s az alkotók fölényével, a természet pártatlanságával tekintenek mindenre.”¹⁰

Arany valóban jellemezte, hogy a költészet „evilági” hatását nem becsülte sokra, de távolról sem tartotta öncélúnak a költészetet. Politikai ügyekben pedig színt vallott, nem is egyszer, például az 1860-as években Deák Ferenc egyik legodaadóbb követője volt. Abból, hogy ifjúkori művében, *Az elveszett alkotmányban* satirikusan mutatta be a választási visszaéléseket és a marakodó pártokat, nem következik, hogy ő maga valamifajta politikai pártatlanságra törekedett volna.

Az is előfordul, hogy Kosztolányi – mintegy Arany tekintélyétől támogatva – a saját nevében *aktualizál*, és a maga (hol liberálisnak, hol pedig anarchistának nevezett) *egyénközpontú* világképét szegezi szembe a 20. század népboldogító önkényuralmi törekvéseivel: „Úgy gondolom, nem teszünk jó szolgálatot az irodalomnak, ha a költőt – az egyéni élet nemes és szeszélyes bolygóját – bármiféle érdek szolgálójává nyomorítjuk, akár az emberiség szolgálójává is. Ez a század szadista. Kéjes örömet leli abban, hogy ezen vagy azon a címen boldogítsa az embert, ha mindjárt bele is döglik [...] hogy megsemmisítse a boldogság egyetlen szigetét, az

⁹ I. h. 558. Már az 1926-os *Édes Anna* című regény harmadik fejezetében megjelenik (csaknem szó szerint) a történelemnek az a metaforája, ami itt olvasható: „Vagy úgy – szólt Viza, mert ő még mindig künn járt a tömegben, ahol a történelem erjed s a sors vaskockái zuhognak.” Lásd Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. Genius kiadás, Bp., é. n. [1926] Modern, általam szerkesztett kiadása (melyből a továbbiakban is idézni fogok): Ikon Kiadó, Bp. 1992. 26.

¹⁰ I. h. 564.

egyéni életet, és mindenkit egy sötét, szellemi kaszányába zárjon. Ez a folyamat – jobb- és balfelé egyaránt – tagadhatatlan. Sorvad az egyéni élet. Helyébe a tömegélet lép. Az egyén szabadságát, függetlenségét, öncélúságát – legnagyobb emberi kincsünket – mind hangosabban erköcstelenségnek nevezik, ellenben a tömeg zsarnokságát szabadságnak, a tömeg erőszakosságát igazságtevésnek, a tömeg önzését erkölcsnek. Nekünk, íróknak [...] nincs túl sok okunk tapsolni ennek a zsarnokságnak, [...] s legkevesbé cselekszünk bölcsen, ha a költőt is besorozzuk ebbe a hadseregbe...”¹¹ Tulajdonképpen az Ady-pamflet is – legalább szándéka szerint – *a delejes tömegvonzással kívánt szembemenni* az irodalom autonómiája és a vélemény szabadsága érdekében.

Kosztolányi persze nem szól Arany másik arcáról, a közösségtől eredeztetett társadalmi megbízatást vállalóról. Azaz éppen arról hallgat, amit Ady – hasonló egyoldalúsággal – túlhangsúlyozott és támadott. Kosztolányit a mandátumába belefáradt, kiábrándult, a politikától elidegenedő Arany érdekelte igazán. Jó érzékkel fedezte fel benne a *politikai romantika* ellenfelét. Igaz, Arany nem az irodalom autonómiáját védte (nem is gondolt rá, hogy védelemre szorulna), hanem a nemzetét féltette a kártékony, délibábos romantikától. Kosztolányi azonban összekapcsolta a kettőt, s tulajdonképpen így járt el már az Ady-pamfletben is, amikor megtette Adyt a *művészetidegen* politikai romantika legfőbb képviselőjének. Aranyt védő vitairatában nem szerepel ugyan Ady neve, de – ennek ellenére – nemcsak Móriczcal, hanem – közvetve, újra – vele szemben is állást foglalt.¹²

¹¹ I. h. 561–562.

¹² Nemcsak Móricz, hanem a népi írók meghatározó személyiségei is ellentétes álláspontot foglaltak el mind Ady, mind pedig Arany megítélésében. Nem sokkal Kosztolányi Aranyról szóló vitairata után, 1932-ben Németh László is megjelentette a maga Arany-értelmezését, és később követték mások, Illyés Gyula, Féja Géza. Kiderült, hogy Arany eltávolítása a népi írók *önmeghatározása* szempontjából is fontos, aktuális feladat. Móriczhoz hasonló élességgel bírálták az állítólag túlzásba vitt politikai alkalmazkodását. Részben ezzel magyarázták, hogy a népies költő szerepét

2. Talán nem haszontalan, ha innen, a „végjáték” felől indulva kanyarodunk vissza a Kosztolányi-Ady párviadal nyitányához és legfőbb fordulataihoz. A történet kezdete és vége sok hasonlóságot mutat – legalábbis első pillantásra. A költői pályára tudatosan készülő Kosztolányit és Babits Mihályt (aki Csáth Géza és Juhász Gyula mellett legfontosabb szellemi társa, bizalmasa, levelező partnere volt ekkor Kosztolányinak) hidegzuhanyként érte az *Új versek* megjelenése. Úgy élték meg, hogy Ady elébük vágott, s méltatlanul aratja le az újítók dicsőségét; a budapesti irodalmi élet pedig egy olyan költővel társítja a modernséget, akinek stíluseszménye gyökeresen elüt az övékétől. „A modern irodalom trónusába egy kiállhatatlan és üres poseurt ültettek: Ady Endrét – írta Kosztolányi Babitsnak az 1906. február 19-i keltezésű levelében –, s nem mások, kedves barátom, mint azon szintén modern szellemű fiatalemberek, kik arra aspirálnak, hogy rossz, modoros és affektáltan zűrzavaros verseiket a B[udapesti] M[apló] tárcarovatában közöljék.”¹³ Kosztolányi nemcsak számíthatott Babits egyetértésére,¹⁴ hanem hivatkozhatott tekintélyére is, amikor közös véleményüket próbálta elfogadtatni másokkal.¹⁵

Az 1929-es vitairat is a megtévesztő túlértékelés ellen emelt szót, de merőben más helyzetben, hiszen Ady akkor már tíz éve halott volt, s lezárult

a nemzeti költőére cserélte fel. Csöppet sem meglepő, hogy ellentétes következtetésre jutottak, mint Kosztolányi, hiszen valamennyien az irodalom politikai küldetését szorgalmazták.

¹³ Lásd Kosztolányi Dezső Babits Mihálynak, 1906. február 19. KDL, 95. A Budapesti Naplóban megjelenni persze Kosztolányi számára is rangot jelentett.

¹⁴ Vö. Babits Mihály 1906. február 21–22-i válaszlevelét, amelyben „émelyítő poéta”-nak nevezi Adyt, és szóvá teszi modorosságát és ízléstelenségét – Babits Mihály: *Levelezése 1890–1906*. S.a.r. Zsoldos Sándor. Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó, Bp. 1998. (Babits Mihály Műveinek Kritikai Kiadása – Levelezés. Szerk. Sipos Lajos.) 194–195. Már itt szeretném felhívni rá a figyelmet, hogy 1998-ig kellett várni Babits levelének első csonkítatlan közzétételére! Az 1959-es kiadásban, amely először tette közzé fiatalkori levelezésüket, Babits Ady-ellenes véleménye (jogutóda akaratából) csak cenzúrázva (kipontozva) jelenhetett meg, szemben Kosztolányi hiánytalan szövegével; lásd *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése*. Török Sophie gyűjtése alapján s.a.r. Belia György. Akadémiai Kiadó, Bp. 1959. 112–114.

¹⁵ Lásd Kosztolányi Csáth Gézának és ifj. Kosztolányi Árpádnak írt 1906. február 22-ike utáni levelét: KDL, 97–98. Juhász Gyulának viszont goromba levelet írt, részben azért, mert úgy vélte, hogy Juhász ellopta az ő „thémáit, formáit, rímeit”, részben pedig azért, mert behódolt Adynak, a „modern magyarok istené”-nek – lásd 1906. február 4. utáni levelét: I. h. 93.

életművét távlatosan lehetett megítélni. Figyelemre méltó, hogy Kosztolányi 1929-ben éppen azt ismerte el a költői pálya legjelentősebb szakaszának – „Ady gyönyörű indulását”¹⁶ –, amit annak idején, 1905–1906-ban olyan vehemensen támadott.¹⁷ Időközben ugyanis gyökeresen átalakult az irodalmi élet. A századfordulón még *a modern magyar irodalom megteremtése* volt a cél, s ennek sikeres teljesítését utóbb Kosztolányi Adyval és másokkal *közös* teljesítményének tekintette. De éppen mert a húszas éveket *új korszakváltásként* élte meg, hasonló logika alapján a századelőt képviselő Ady tartós (sőt növekvő) presztízst úgy fogta fel, mint az új korszak kibontakozását nehezítő akadályt.

Ha közelebbről megvizsgáljuk, hogy Kosztolányi milyen ellenvetésekkel élt az 1906 elején írt leveleiben, érzékelhetővé válik a pamflettől való nagyfokú különbözőség. Az ifjú Kosztolányit leginkább Ady magyarság-versei háborították fel. Már az *Új versek* megjelenése előtt, az 1905. július 29-i levelében arról írt Babitsnak, hogy Bécsben (ahol az egyetemre járt) nemcsak „a német józanságot és gondolkodást” tanulta meg, hanem a maga magyarságának öntudatát is: „Ezenkívül magyar lettem, keserves, javíthatatlanul, butául naiv magyar – minden Mohácsi Jenők és Ady Endrék ellenére.”¹⁸

Az *Új versek* „új-hülye” kötetét olvasva pedig arra szólítja fel barátját (az 1906. február 19-i levelében), hogy „föltétlenül szóljon arról is, mit tart a magyarszidásról, a »Bús magyar ugar«-féle kifejezésekről [...] Nekem viszket a tenyerem, s fölpezsdül bennem ugyanaz a vér, mely a nagyapám eréből 1848-ban lecsurgott

¹⁶ KDT, 376.

¹⁷ Vitairatában másutt is megerősíti ebbeli véleményét: „Adynak, különösen a kezdő korszakában, gyakran vannak ihletes pillanatai, amikor az alvajárók ösztönével biztosan leli meg a hangját, s diadalmasan végigéneklí nótáját.” I. h. 382. Valójában persze nem Ady szó szerint értendő „kezdő korszakáról” van szó (aminek Kosztolányi is tudatában van – vö. 379.), hanem az *Új versek* és a *Vér és arany* időszakáról.

¹⁸ I. h. 85. A Kosztolányinál egy évvel fiatalabb Mohácsi Jenő kezdetben a baráti köréhez tartozott, de az Ady-rajongása miatt eltávolodott tőle. Leveleiben többször ír arról, hogy Ady milyen káros hatással van Mohácsi költészetére.

az isaszegi síkra. Mert vadmagyar, fájdalmasan magyar vagyok minden szociológiai tanulmányom ellenére is, s az is maradok...”¹⁹

Figyelemre méltó, hogy nem utasítja el teljesen a *nemzeti elmaradottság* kritikáját: a szociológiai tanulmányokra való hivatkozás finoman jelzi ezt. Ugyanakkor – saját családi gyökereire és identitástudatára apellálva – mégiscsak súlyos sérelemként éli meg. Válaszlevelében Babits részben megismétli Kosztolányi érveit, részben még élesebben elutasító.²⁰

Kosztolányi pályája során többször is előfordult, hogy őseivel bizonygatta a maga kétségbevonhatatlan magyarságát, de ennek éppen az a funkciója, hogy jelezze: ha valakinek, hát neki *joga* van arra, hogy kritikával illesse a magyarság hibáit. A hazai költészet megújításán munkálkodva nem hunyhatott szemet a kulturális elmaradottság fölött. Így viszont nem játszhatta ki többé ezt a tromfot Ady ellen. Annyira nem, hogy már 1907 végén a *Vér és arany* kötetéről írt recenziójában kifejezetten megértőnek mutatkozott e tekintetben: „Petőfi óta poéta ily sokat és ily komolyan még nem foglalkozott a magyarság végzetével. Ámde Ady Endre a meghiggadt idők árjában már másként lát, másként kell látnia, és így nem kerülheti el a Byronok, Shelley-k és Browningok sorsát, hogy nemzetgyűlölnök bélyegezzék, holott csak a kis népek általános tragikumát dalolja...”²¹ Később, egyik 1919-es cikkében úgy ismételte meg szó szerint ezt a megállapítását, hogy a szövegkörnyezet révén mintegy magától értetődik

¹⁹ I. h. 96.

²⁰ Babits Mihály: *Levelezése 1890–1906.*, 195–196.

²¹ KDT, 358. Igaz, a mondat nem itt ér véget. Kosztolányi ironikus fordulattal fejezi meg: „annak a kifordított, de nagyon igaz közmondásnak ad lelket, hogy az igaz költőnek mindenütt rossz, de otthon a legrosszabb.” Kosztolányi példái sem egészen felelnek meg feladatuknak (az Adyval való párhuzamnak), hiszen a hivatkozott szerzők nem a *saját* „kis népük” tragikumát „dalolták”.

azonosulása Adyval.²² Az 1929-es pamfletben pedig egyenesen „műkedvelők [...] szomorú játékanak” nevezi annak vitatását, hogy Ady hazaáruló volt-e vagy sem.²³

Kosztolányi másik fontos ellenvetése, hogy Ady és az új nemzedék valójában Baudelaire utánzásával azonosítja a modernséget. „Mosolygok a hóbölyödött *modern* poétákon – írta 1905-ben –, a *Budapesti Napló* kétkrajcáros Baudelaire-ein, s óvatosan olvasgatom Kantot, kibem nagy gyönyörűségem telik.”²⁴ 1906-ban pedig így háborgott: „Sok hasonlót írhatnék az émelyítő Adyról s az üres Mohácsiról is. E tanulatlan és gyenge legénykéek valami rendkívül különöset keresnek, s maguk sem tudják, mit. Affektálják a világbánatot, a különcködést – mellyel sok ember akkor sem tud megbarátkozni, ha természetes, pedig van természetes affektálás, ilyen pl. a Baudelaire-é –, és sohasem érzik magukat jobban, mint ha sikerült egy olyan verset írniok, melyet – maguk sem értenek meg.”²⁵

Igen árulkodó, hogy Kosztolányi a „modernekek” *tanulatlanságát* emeli ki. Mert ő és Babits igen körültekintően, szisztematikusan készültek a költői hivatásra. Egyik alapvető gyakorlóterepük a rendszeres műfordítói munka volt – azaz mások teljesítményének kipróbálása, imitálása, ha tetszik, utánzása. Levelezésük tanúsága szerint mindketten habzsolták a magyar és a világirodalmat, s nemcsak az új, hanem a régi tekintélyeket is. Igyekeztek minél több támpontot találni a maguk költői fordulatához.

Kosztolányi olykor szinte tüntetően méltatta a klasszikusokat a modernekek ellenében. Például az 1904. szeptember 16-i levelében vitába szállt Babitscsal, aki Arany János nyelvét (már ekkor) dekadensnek nyilvánította. Kosztolányit „végtelenül fölháborítja” az effajta azonosítás: „én is egymás mellé állítottam

²² I. h. 363. Még messzebb ment el 1907 végén a Juhász Gyula verseskönyvéről írt recenziójában.

²³ I. h. 375.

²⁴ I. h. 86.

²⁵ I. h. 96.

Baudelaire-t és Aranyt, de nem merészeltem az ő szentséges márvány-nyelvét dekadensnek nevezni. [...] mindaz, amit a dekadencia sikerével el lehet ismerni, a nyelv bizonyos realitása, melyet azonban mindig túlzásba vittek, sohasem használtak egészséges ésszel. Ez egyedüli érdemük, de ezt a durva földszagú hívséget sokkal hívebben meglelhetjük a nagy klasszikusokban.”²⁶ (Kosztolányi persze sokszor változtatja véleményét, könnyen lelkesedik és választ új meg új kedvenceket, megtagadva a korábbiakat.)

Az idézett levélrészletekben természetesen nem Baudelaire modernségét vitatja, sőt – láthattuk –, „természetes”-nek fogadja el „affektálását”, azaz autentikusnak ismeri el őt, szemben utánzóival. Nem is a követését kifogásolja,²⁷ hanem a modernség jelentésének *leszűkítését* utasítja el. A tudatlanok iránti megvetése annak szól, hogy *beérik* Baudelaire-rel.

Adyról írt kritikáiban később ez a szempont nem játszik (pontosabban nem *így* játszik) szerepet. A modernségről alkotott véleménye is változott az idők folyamán, annyira, hogy 1913-ban kirobbanó sikerű műfordításkötetet tett közzé *Modern költők* címmel.²⁸ A kötethez írt előszavában nemcsak azt hangsúlyozta, hogy az idegen költők átültetése voltaképp az új magyar líra előtt egyengette az utat, hanem azt is, hogy a műfordítás: alkotás, nem másolás. Tehát *hasonlónak* tekintette a költő és a fordító eljárását: „Olyan költőkkel állottam szemben, akik alkotásuk közben az intuíciót jobban tisztelték a szótárnál. [...] Műfordításaim nem úgy viszonylanak az eredetihez, mint a festmény a festmény másolatához, inkább úgy, mint a festmény ahhoz a tárgyhoz, amit ábrázol.”²⁹ A kötet éppen azért aratott akkora sikert, mert

²⁶ I. h. 40.

²⁷ Annyira nem, hogy pl. az 1904. november 20-i levelében Babits egyik versét ekképp méltatja: „A második [kapott vers] különösen tetsző nekem. Ez Baudelaire, ez Richopin hangja!” I. h. 59.

²⁸ A *Modern költők* elsőként adott átfogó képet magyar nyelven a szimbolista költészetről; kivált a francia és osztrák anyaga figyelemre méltó.

²⁹ Kosztolányi Dezső: *Előszó a Modern költők első kiadásához*, in *Nyelv és lélek*. 500–501.

Kosztolányi átültetései úgy hatnak, mintha nem is fordítások, hanem eredeti alkotások lennének. A szövegűséget sokszor feláldozzák a hangulatért.

Ezek után nem meglepő, hogy 1929-ben Ady műveletlenségét már merőben másképp írta le: teljes ismerethiányként, *érintetlenségként* a francia kultúrától. A tanult, „literátus” Petőfivel szembeállítva azt állapítja meg Adyról, hogy „a francia szellem a pórusáig se hat, műveltsége újságíró, értesültsége kávéházi”.³⁰ Ehhez képest a modernség leszűkítésének vádja szinte semmiségnek tűnik.

Kosztolányi 1906-os leveleiben a harmadik fontos ellenvetés Ady stílusára vonatkozik. Úgy gondolja, hogy amit sokan mélynek hisznek, az valójában „rossz, modoros és affektáltan zűrzavaros”.³¹ Az *érthetlenség* súlyos bűn Kosztolányi szemében, összhangban azzal, hogy az ő műveltségeszménye a tudatos tanuláson, a megértésen alapult. Ez a vélekedése tartósabbnak bizonyult, mint a többi kifogása, s vissza-visszatért későbbi Ady-kritikáiban.

Az *Esti Kornél énekének* mélység-metaforája – legalább részben – már 1906-ban készen állt: „A modernek, a budapestiek, kik az egyetemi körben délelőtt vidéki lapokat olvasnak, s délután a fővárosi szerkesztőségek kilincseit adogatják át egymásnak, sok hazug jelszót terjesztettek el, mely már a köztudatban [!] egészen beleette magát. Ezek közé tartozik az, hogy a költőnek »mély«-nek kell lenni, vagyis oly stílusban kell írnia, hogy senki se érthesse meg.”³² Kosztolányi szerint „a poézis nem a smokkoknak műkedvelő filozofálása, hanem igenis az érett elméknek üdülő játéka. A vers *mögött* keressük a tartalmat, magában az emberben. A versben csak dalnak, játéknak, édességnek, rímnek kell lenni.” Végül, Babits egyik versét

³⁰ KDT, 380.

³¹ Lásd Kosztolányi 1906. február 19-i (már idézett) levelét: KDL, 95.

³² Lásd Kosztolányi 1906. március 25-i levelét: I. h. 106. Az idézett szövegben szerepet játszik a vidék és a főváros ellentéte is. Ekkor még Kosztolányiban erős a kisebbségi tudat, vö. Juhász Gyulának írt 1906. február 4. utáni levelét: „Én, a vidéki ismeretlen író – és műfordító! – azonban alázatosan kérem, ne bántsák az én hittel, becsülettel megírt ismeretlen verseimet, melyek egyetlen kincseimet teszik.” I. h. 94.

hozva fel pozitív példának, hozzáfűzi: éppen ezért kedves neki „ez a bájos, érdeknélküli – nem érdektelen – fecsegés”.³³

Az utolsó mondatok mintegy rímelnék arra a költészeteszményre, amit kései Arany-írásából idéztem. De talán ennél is fontosabb, hogy a költészet értékét, pontosabban értéktelenségét elsősorban a *hatás* felől próbálta értelmezni. A széles körű eltévelyedés tüneteként megjelölt „mélység”-hiedelmet, amely valójában az *ürességet* láttatja tartalmaznak, az *Esti Kornél énekéhez* hasonlóan utasítja el, súlyos értéktévesztésként írja le. De csak *általánosságban* beszél róla.

Az Ady-pamfletben viszont többről, pontosabban *másról is* szó van. A megtevesztésnek már *konkrét* szemléleti alapja is van – ezt Kosztolányi „messianizmus”-nak nevezi, és zavaros megváltáseszmekeként, „ellentmondó bölcséletként” részletesen elemzi.³⁴ A vitairat végén az ellenkezőjére fordítja a mélység-metaforát: Ady nyelvének „nem az a baja, hogy »érthetetlen«. Az a baja, hogy érthető.”³⁵

3. A levelezés tanúsága szerint Kosztolányi ellenszenve azt követően sem lankadt, hogy 1906 júniusában a *Budapesti Napló* munkatársaként Ady kollégája lett. A közös újságíró sors (ami nemcsak hivatást jelentett akkor, hanem jellegzetes életvitelt és ezzel járó életfelfogást is) közelebb hozhatta volna őket egymáshoz. Nem így történt – mert a költői rivalizálás nem csak Kosztolányi részéről állt fenn. Az elsőségére féltékenyen vigyázó Ady nem nézte jó szemmel, hogy Kosztolányi csillaga gyorsan emelkedett. Már 1907 pünkösdjén megjelent első verseskönyve, a *Négy fal között* – minden elszigettségével, egyenetlenségével is az új

³³ I. h. 106.

³⁴ Vö. KDT, 374–375, 378–379. Ami nem jelenti azt, hogy az „üresség” vádja ne szerepelne – vö. i. h. 382.

³⁵ I. h. 385. Természetesen a negatív előjelű „mélység” említése sem marad el, lásd i. h. 385.

költőnemzedék második jelentős kötete, az *Új versek* után.³⁶ Az, hogy a Párizsban tartózkodó Ady írjon róla, valószínűleg Kosztolányi ötlete volt, s maga küldte el a tiszteletpéldányt Adynak, rövid levél kíséretében.³⁷ Nem akármilyen megtiszteltetésnek számított, hogy közös lapjukban éppen Ady, a neves kolléga tollából jelenik meg ajánló írás. Adva volt a lehetőség, hogy Ady lekötelezze Kosztolányit, de – mint ismeretes – nem így történt, ő szándékosan ironikus, lekezelő cikket írt.³⁸

Nem sokkal később a *Budapesti Napló* súlyos válságba jutott, régi szerkesztői és munkatársai sorra elhagyták, Kosztolányi is elkerült onnan. *A Héthez* szerződött, és ingatag helyzetű irodalmi folyóiratokat próbált életben tartani. Az induló *Nyugatot* konkurenciának tekintette és még a leveleiben is csempülte. Bár Juhász Gyula szervezte *A Holnap* néven Nagyváradon alakult társaságot és az első, országos visszhangot kiváltó antológiájukat is, Ady és Babits bekerült a csapatba, Kosztolányi nem. Juhász Gyula utóbb azt írta, hogy „az akkor már elismert Kosztolányi Dezsőt” szerette volna bevenni, de „a többiek nem tekintették vidékinek és váradinak”.³⁹ Az elutasítás indoklása annál különösebb, mert az ugyancsak Juhász Gyula által ajánlott Babits Mihály és Balázs Béla esetében nem jelentett akadályt, hogy nem voltak váradiak.⁴⁰

³⁶ Volt némi alapja Ady féltékenységének. Hatvany Lajos is, Lukács György is (jóllehet egy világ választotta el őket egymástól) előbb fogadták el Kosztolányit, mint Adyt, s meglepően hasonló módon vélekedtek az új magyar líráról. Lukács ismertetést is írt a *Négy fal között* című kötetről a *Huszádik Századba* (Huszádik Század, 1907/2. 1092–1094.).

³⁷ Lásd Vezér Erzsébet jegyzetét Adynak a *Négy fal között*-ről írt recenziójához: Ady Endre: *Összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok VIII.* (S.a.r. Vezér Erzsébet) Akadémiai Kiadó, Bp. 1968. 524. A kísérőlevél elkallódott.

³⁸ Ady Endre: „*Négy fal között*” (*Kosztolányi Dezső verseskönyve*). (Első megjelenési helye: Budapesti Napló, 1907. június 1.) Ady Endre: *Az irodalomról*, 189–192.

³⁹ Juhász Gyula: *Ady és A Holnap. Ady halálának ötödik évfordulójára*, in *Ady-múzeum I. kötet*. Szerk. Dóczy Jenő és Földessy Gyula. Athenaeum, Bp. é. n. [1924] 61. Szövegkritikai kiadása: in Juhász Gyula: *Összes művei 7. kötet. Prózai írások 1923–1926*. S.a.r. Ilia Mihály. Akadémiai Kiadó, Bp. 1969. 67.

⁴⁰ A Juhász Gyula visszaemlékezéséhez írt jegyzeteiben Ilia Mihály fölvet egy másik lehetséges magyarázatot is: „Kosztolányi meghívására vonatkozó adat nem áll rendelkezésünkre, nincs nyoma levelezésükben sem. Visszaemlékezések szerint Kosztolányi azért nem lépett be a holnaposok közé, mert parlagiasnak találta

Aligha menthető, hogy Ady nem vállalt szolidaritást az új nemzedék másik jelentős képviselőjével – igaz, ő egymagának tartotta fenn az irodalmi áttörés minden érdemét. Másfél évvel később *A Holnap* többi költőjét, saját táborát is megtámadta hírhedt cikkében, *A duk-duk afférban*. Az, hogy Kosztolányit meg akarta leckéztetni, felfogható visszakézből adott elismerésnek is. Azt jelentette, hogy veszélyes versenytársnak tekinti őt.

El kell ismerni, hogy amikor gúnyos névsorolvasást tart cikkében arról: ki mindenkit próbált Kosztolányi követni a világirodalomban, hogy „kitöltse” velük a magyar költészet hiányait, illetve – az ő ironikus megfogalmazásában – a magyar költészet „fejlődési zavarait”, mintha ösztönösen megsejtene valamit költőtársa – tőle idegen és számára elérhetetlen – műveltségcsomópontból.

Ady jó érzékkel (és – hozzátenném – a profi újságíró biztonságával) találta meg azt a formulát, amivel Kosztolányit eleve védtelenné tette: költészetének személyes alapját, *emberi hitelét* tette kérdésessé. A századfordulón még igencsak számon tartották a fikatív és a nem fikatív között húzódó határvonalat. A műalkotást pedig – a kor uralkodó pszichologizáló és esztétizáló szellemében – úgy fogták fel, mint a személyiség létezésének legmeggyőzőbb, közszemlére tett bizonyítékát. Az „irodalmi író”-ként való meghatározás (az „életes” író ellenpárjaként) utóbb átütő sikert aratott,⁴¹ és nem csupán Kosztolányira vonatkoztatva.

Napjainkból visszatekintve már nehéz megérteni az irodalom és az élet merev szembeállítását és az utóbbi elsőségének kinyilvánítását. Közhelynek számít Tandori Dezső megfogalmazása, miszerint „az író kezében minden papirosfigurává

társaságukat.” I. h. 372. Tudomásom szerint nincs bizonyítva, hogy Kosztolányi utasította volna el a meghívást, s igen valószínűtlen, hogy Ady, Babits, Balázs Béla és Juhász Gyula társasága ne felelt volna meg neki.

⁴¹ Az Ady-féle beskatulyázás tartós utóéletére jó példa lehet Spiró György vallomása, miszerint kezdetben ezen a szemüvegen keresztül olvasta Kosztolányit: „Nagyon irodalmi író volt nekem, ahogy már Ady jellemezte indulásakor.” Igaz, később megváltozott a véleménye. Lásd Spiró György: *Voltak csodák*. Új Írás, 1985. 11. szám, 97.

változik.”⁴² S bár a művészet varázsa nem csupán a megjelenítés erején múlik, hanem azon is, hogy miként képes új és még újabb létdimenziók meghódítására, a kétféle hatáslehetőség kijátszása egymás ellen óhatatlanul elszegényítően hat. Ady elsősorban „emberi dokumentumokat” kínál, „élet” esztétikája *eszközzé fokozza le* a művészi nyelvet, a Kosztolányira rásütött „irodalmi író” bélyege pedig azt sugallja, mintha Kosztolányi lírájában kizárólag az *irodalmi természetű referenciáknak* lenne szerepe, ami már a *Négy fal között* esetében sem igaz. (Kosztolányi költészetére pedig végképp nem áll.)

Természetesen más olvasata is lehetséges Ady bírálatának. Bizonyára nem általánosan (azaz sterilen) értette az „emberi dokumentum” és az „élet” szavakat, hanem arra a mély és fájdalmas válságélményre hivatkozott, amelyet ő maga átélt vagy legalábbis átélni vélt. S ehhez képest tartotta Kosztolányit kockázatkerülőnek, könnyebb megoldásokkal beérőnek. Valójában hasonló válságélmény munkált Kosztolányiban is, csak ő ezt tompította és többnyire álcázta is korai költészetében. Ebből a szempontból (is) *A szegény kisgyermek panaszzai* című 1910-es kötetével érkezett be, nem a *Négy fal között*-tel. De ez nem változtat Ady recenziójának barátságtalan gesztusán és szerencsétlen megfogalmazásán.

Még meg sem jelent a recenzió, amikor Kosztolányi levélben válaszolt rá,⁴³ hasonló hangnemben. Elismerő gesztusai értelméül gyakran az ellenkezőjére fordul. Látszólag köszönetet mond a recenzióért, de érzékelteti, hogy nincsen abban köszönet; a szeretet a leggyakrabban előforduló szava, de valójában a szeretet hiányát teszi szóvá.

⁴² Tandori Dezső egy róla készített portréfilmben fogalmazott így, melynek címe: *Londoni Tandori*. Herzka Ferenc rendezte-szerkesztette az 1998-ban, Tandori 60. születésnapjára készült filmet.

⁴³ Lásd Kosztolányi Dezső Ady Endrének, 1907. május 31. KDL, 124–125. Valószínű, hogy a recenzió már előbb megérkezett a szerkesztőségbe, Kosztolányi pedig elolvashatta, és azonnal válaszolhatott rá. Levelét a Budapesti Napló levélpapírján írta. Vö. Lengyel Géza: i. m. 303.

Kosztolányi levelében azt tartom a leginkább figyelemre méltónak, hogy miközben Ady megállapításaihoz ellentétes értékeket rendel, *elfogadja* a neki tulajdonított beállítást: „Nem képzeli, mennyire érzem magam is az életből való teljes kiszakítottágomat, az útszélen vergődőnek folytonos ambíciórohamát, a páriának beteges gyönyörét a szépben, az újban, a nagyszerűben. Testtelen és vértelen az én poézisom, levegőcsillogás a gondolatvilágom, ködvár a házam. A szívek és érzések világában az a végzetem, ami Berkeley püspöknek a filozófiában, hirdetem, ami nincs, s bámulom a semmit, az ürességet, ami nekem mégis több, mint az egész buta világmindenség. Én a négy fal között látok délibábokat, a levegőbe rajzolok perzsa arabeszkeket.”⁴⁴

Azaz éppen az „üresség” élményéhez ragaszkodik, a *fantáziáláshoz* való jogát védelmezi. „Én a négy fal között látok délibábokat” – írta ekkor. Az 1929-es pamflet vitáját követően Komlós Aladárnak írt válaszlevelében már tökéletesen tisztában van azzal, hogy nem csak pusztán fantáziálásról van szó: „Csodálkozom, hogy ön, aki értő lélek, nem képzeli el, hogy az élet tragikumát – a lényegeset – valaki a »négy fal között« is szemlélheti.”⁴⁵ Már nem hitt az irodalmi és a nem irodalmi referencia szembeállíthatóságában. „A valóság az írónak éppoly messze, idegen terület, mint a Tündérország vagy egy holdbeli táj” – írta 1932-ben, amikor Móricz *Barbárok* című novelláját méltatta.⁴⁶

4. A *Budapesti Napló* utáni bizonytalan, útkereső években Kosztolányi kétszer írt Adyról. Két recenziót publikált a *Vér és arany* kötetről, az egyiket *A Hétben*

⁴⁴ I. h. 125. Kosztolányi semmi-élményének persze súlyt ad az élet és a halál közt feltételezett ambivalens viszony, aminek egyik legkorábbi példája az 1900. november 17-i naplóbejegyzésében olvasható: „Tudjuk-e hogy vagyunk? Ez bántott engem egész éjjel. Biztosak vagyunk-e arról? Hátha az élet csak egy álom, s nem létező semmi?” I. h. 773.

⁴⁵ Lásd Kosztolányi Dezső Komlós Aladárnak, 1929. szeptember 16. I. h. 585.

⁴⁶ Lásd Kosztolányi Dezső: *Barbárok. Móricz Zsigmond új elbeszélései*. (Első megjelenési helye: Nyugat 1932/5. március 1.) KDT, 414.

1907 decemberében, a másikat az *Új Idők*ben 1908 februárjában. Az elsőben mintha vissza akarná adni a kölcsönt, leplezetlen iróniával méltatja Ady költői attitűdjét: „A mi izgatott sietségű modern korunkban ő valósággal fürdik, s tárt kebelével, nekiszegzett, dacos fővel *megy neki mindennek, ami szép, ami új, ami élet.* [...] szavakat keres, csengő, különös, sejtető szavakat, melyekkel *mondani semmit sem akar*, csupán a fantáziánkat izgatja, hogy mi is lássuk, amit ő látott a lelke mélyén.”⁴⁷

Ekkor veti fel először azt a gondolatot, amihez később is vissza-visszatért: Ady csak kényszerűségből költő, aki politikai ambícióját szimbolikus úton kénytelen megvalósítani: „Egy született lázadó – írja róla Kosztolányi –, aki tettek hiányában verskatonákkal harcol, s formák bilincset tör.” Tulajdonképpen *Ady életés-esztétikáját*, a költészet másodrendű, eszköz-voltáról írt szavait *fordítja Ady ellen*, mindenekelőtt azzal, hogy komolyan veszi (vagy legalább úgy tesz, mintha komolyan venné) ezeket.

Az *Új Idők*ben publikált írásában is megjelenik ez a motívum: „A fegyverek közt nála nem hallgatnak a múzsák”.⁴⁸ De már jóval *visszafogottabban* fogalmaz, fenntartásait – ugyancsak kétértelmű gesztussal – *az Ady-recepció végleteit furcsálló-elfogadó* álláspont mögé rejti: „Egy embert látunk, aki itt élt közöttünk a XX. század elején, és viharos, szenvedélyes, fájdalmas életével, új verseivel egész szeretetet és egész gyűlöletet kap a kortársaitól. Szeretetet és gyűlöletet kérek én is a számára. Egész szívet és egész kardot!”⁴⁹

Csak találgathatunk, hogy mi készítette Kosztolányit a visszafogott hangra. Ugyanebben az időpontban Babitsnak írt egyik levelében arra panaszkodik, hogy „a hájfejű burzsoák fejébe még mindig nem fér be, hogy több modern költő is van.

⁴⁷ KDT, 357. A kiemelések tőlem – V.A.

⁴⁸ KDT, 359.

⁴⁹ I. h. 360.

Egyet szükségből, gúnyból udvari bohócul szerződtettek: Ady Endrét.” Nem lehet egészen kizárni, hogy az *Új Idők* szerkesztői már ekkor tervbe vették Ady megkörményezését, amit végül *A duk-duk affér* megiratásával sikerült is elérniük.

5. 1909-ben újabb fordulat következett be Kosztolányi pályáján. Megbékélt a *Nyugattal* és – ennek áráként – a *Nyugat* által favorizált Adyval is. Természetesen nem felejtette el a „kegyetlen, ember-tipró” bántást, *A szegény kisgyermek panaszai* 1910-ben írt záró darabjában (tehát hangsúlyos helyen) ismét ironikus gesztussal vett elégtételt az „irodalmi író” minősítésért:

„Menj, kisgyerek. [...]
irigy szemek kereszttüze közé menj,
hadd nézzék benned, mi az irodalmi.”

De már nem jelezte fenntartásait a nyilvánosság előtt, inkább egyáltalán nem írt Adyról. Leveleiben is ritkán emlegette; még az is előfordul, hogy egyetértően. Bizonyára szerepet játszott ebben az is, hogy a konzervatív támadások éppúgy nem kímélték őt, mint Adyt, nemritkán együtt vádolták meg őket. Alapos vizsgálódásra szorulna, hogy mi mindenben alakult hasonlóan a két költő *kulturális beszorítottságként* megélt helyzete. A költői pálya is, de még inkább a modern szellemiség elsajátítása és képviselése nem kevés lélektani megpróbáltatással járt, kezdve ott, hogy el kellett szakadniuk családjuk, szűkebb társadalmi környezetük kulturális szokásrendjétől. E tekintetben Adynak még nagyobb utat kellett megtennie, mint Kosztolányinak.⁵⁰ Közeli barátai – a pesti éjszakai mulatozásaiban gyakori társa, Krúdy Gyula és a párizsi életét talán legjobban ismerő Bölöni György – egyaránt úgy találták, hogy Ady Pesten is, Párizsban is megmaradt vidéki embernek.

⁵⁰ Kosztolányi felmenői részben polgárosult nemesek, részben bevándorolt polgárok voltak. De neki is alapvetően el kellett távolodnia gyermek- és ifjúkori világának számos hagyományától, értékétől, amit jól reprezentál a – szülővárosát, Szabadkát megidéző – két Sárszeg-regénye: a *Pacsirta* és az *Aranysárkány*.

Mindketten szenvedtek a magyarországi művelődés előnytelen megosztottságától. Később, az 1919-es–1921-es évekbeli *Pardon*-korszakában Kosztolányit részben hasonló megfontolások vezették keserű-vitriolos glosszáinak megírásakor, mint Adyt *A duk-duk affér*ban és néhány más cikkében. Túlságosan szűknek érezték mozgásterüket. Másfajta irodalmi tábort, közönséget és mecénatúrát szerettek volna, mint ami megadatott nekik. Kétségtelen, hogy indulataik időnként túl messzire ragadták őket, de az általuk feszegetett keretek nyomorúsága nagyon is valódi volt.

Nem csak ilyen általános szinten találhatunk párhuzamot. Az 1900-as–1910-es évek fordulóján Kosztolányi (különös módon) költőként is közelebb került Adyhoz. Már a *Nyugat*ban elsőként megjelent verse, a *Boszorkányos este*⁵¹ is olyan, mintha egy rossz Ady-imitáció lenne, amely ma kitűnő Ady-paródiaként olvasható:

Ma a halállal szembenültem.
Ma nem merek elmenni hozzád.
Holt kertbe bolygok kimerülten.

Ruhám csupa vér s éji harmat.
Ha megcsókolna most mohó szám
Fekete seb verné ki ajkad.

Ma nagy vagyok a fájdalomtul
Ma sírtam éjjeli tivornyán.
Csókéhes ajkam jajra torzul. [...]

Bár költői karakterük alapvetően más (amit különben Ady is elismert recenziójában), korai költészetük egyik meghatározó rétege ugyanaz a *szecessziós-szimbolikus nyelv*, amivel számos más kortársuk is élt. Figyelemre méltó, hogy

⁵¹ A *Nyugat* 1908/5. (március 1-i) számában jelent meg. Kosztolányi különös módon csak jóval később publikálta kötetben: az 1912-es *Mágia* versei között. Néhány ponton változtatott szövegén; én a *Nyugat*beli változatot idézem.

1929-es pamfletjében Kosztolányi kizárólag Ady *későbbi* korszakaiból válogatta negatív példáit. Ami nem jelenti azt, hogy a közös szecessziós-szimbolikus nyelvük – amely gyakran társul érzelmes, sőt érzélgős gesztussal – ne volna éppen romlandó. *A szegény kisgyermek panaszai* egyes, a biedermeiert idéző szövegelemei⁵² (a „könnyes, pityergő száj”, a „szende, lenge báj”, a lélek, amely „körötte szálldos”, vagy az unos-untalan felbukkanó „halovány” jelző) az idők folyamán kifejezetten elavulttá váltak.⁵³ S ha alárendelten és epizodikusan is, de felbukkan ez a nyelv Kosztolányi kései költészetében is.

Sőt a prózájában is előfordul. Például az *Édes Anna* egyik szerelmi jelenetében: „Most egész teste birtoklásánál is izgalmasabb gyönyörűségnek tetszett a megaláztatás, hogy halvány, cserepes ajkait megcsókolja, ajkaival széttolja őket s ne engedje el mindaddig, míg leheletében ketté nem hasadnak, el nem olvadnak, el nem mállanak, mint ízes, keleti gyümölcsök.”⁵⁴

Ady-pamfletjében Kosztolányi méltán élcelődött a Lédának szóló ajánlás mesterkélt pózán, joggal állapította meg róla, hogy „egy kissé vidékies trubadúr hangja ez”.⁵⁵ De lehetne éppen hasonló éllel megjegyzést tenni az ő – igaz, nem túl

⁵² Somlyó Zoltán egyenesen „biedermeier Kosztolányi”-nak nevezte barátját az egyik vele készített interjújában – vö. Somlyó Zoltán: *Kosztolányi lakása. Négy szemközt Kosztolányi Dezsővel*. (Első megjelenési helye: *Literatura*, 1927/9. 307–309.) In *Az átkozott költő. Somlyó Zoltán emlékezete*. Szerk. Somlyó György, Zsoldos Sándor. Nap Kiadó, Bp. 2001. 89. Kárpáti Aurél is úgy látja a barátjáról írt portréjában, hogy Kosztolányi „szerette kisvárosi biedermeier-tradícióit”. Kárpáti Aurél: *Kosztolányi Dezső*, in uő: *Kultúra haláltáncsal*. Új Idők Irodalmi Intézete Rt. (Singer és Wolfner) kiadása, Bp. 1947. 108.

⁵³ Tandori Dezső vizsgálta meg alaposabban Kosztolányi (és nemzedéktársai) időközben megfakult, romlandó verssorait, nyelvi fordulatait. *A szegény kisgyermek panaszai* híres nyitóversét sem kíméli: „A »Mint aki a sínek közé esett« nem szerényebb sikerü-igényű hangütés, mint a »Góg és Magóg fia vagyok én«; sőt ez utóbbiban egészen nyilvánvaló, mi zavarja a fület. A Kosztolányi-alaphelyzet általában is hétköznapiabb, szerényebb, mint az Ady-féle, egyszerűbb és emberközelibb, mint a korai Babitsé. [...] Miért siklik félre a Kosztolányi-kezdés is? Számomra a *Kisgyermek* második sorában mindjárt: »És általérzi tűnő életét«. Talán nem szerencsés az *általérzi* alak, mintha ma már üresebb lenne a *tűnő élet* kifejezés. Méret- vagy időkülönbség-e, hogy számos múlt századi költőnk – nem is olyan számos! – például Arany, Petőfi, Berzsenyi, kicsit korábban Csokonai és ...? – avítságai eleve nebbek, mint ezek a már nem is oly tegnapi, inkább tegnapelőtti adys, babitsos, kosztolányis, szóértéktelepedéseknek védtelen kített megfogalmazások?” Tandori Dezső: *Kosztolányi-kettőshangok*, in uő: *A zsalu sarokvasa. Irodalmi tanulmányok*. Magvető Kiadó, Bp. 1979. 10.

⁵⁴ Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*, 116. Igaz, az ilyen esetekben mindig kéznél van a felmentő magyarázat, miszerint Kosztolányi nyilván parodizálni akarta az efféle stílust.

⁵⁵ KDT, 383.

nagyszámú – erotikus leírására is. Más kérdés, hogy e tekintetben Kosztolányi felismerte vagy legalább érezte korlátait. Érett költészetében nem merészkedett tovább a játszótársi kapcsolat megjelenítésénél.⁵⁶ Aligha lehet véletlen, hogy Aranyról szólva szükségesnek találta hangsúlyozni: nincs szerelmi lírája.⁵⁷ Tulajdonképpen Kosztolányinak sincs.

6. A történet következő fordulópontját Ady halála jelenti. Lehet, hogy a már nagybeteg Ady által kezdeményezett s kettejük békülését szolgáló találkozásuk hatására változtatott korábbi álláspontján Kosztolányi. Felesége így számolt be könyvében erről: „Ady Endre halálosan beteg. Mostanában többször izen érettünk. Látni akarja Didét, engem is. Eddig titkolt szeretetét most nem rejtegeti. Fakuló, tág szemével rajongással tekint költőtársának arcába. Szomorúan mutatja csontig soványodott lába szárát.”⁵⁸ E néhány mondat stílusa Kosztolányiéra emlékeztet, aki maga is felidézte a jelenetet (többször is) írásaiban: „[Ady] halála előtt két hónappal szomorúan mutatta lábszárait, melyek vékonyak és finomak voltak, akár egy négyéves gyermekéi, de a feje akkor is hatalmasan trónolt a testén, a szeme akkor is valami barbár tűzzel lángolt.”⁵⁹

Az is lehet, hogy az éppen lezáruló korszak főszereplőjének távozása nyomán tudatosított veszteség (és megkönnyebbülés) váltotta ki belőle vagy csak annak belátása, hogy immár értelmetlen fenntartani a korábbi ellentétet – mindenestre Kosztolányi megtörte önkéntes hallgatását, és meghajtotta fejét a

⁵⁶ Lehet, hogy Ady becsületsértő megjegyzése is megtette a magáét a „hús-vér asszony” dalgában.

⁵⁷ *Kosztolányi Dezső előadása.* (Első megjelenési helye: Nagyváradi Napló, 1917. március 25.) KDT, 109.

⁵⁸ Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső.* Életrajzi regény. Holnap Kiadó, Bp. 1990., 191.

⁵⁹ Kosztolányi Dezső: *Ady feje.* (Eredeti megjelenése: Pesti Napló, 1919. január 29.) KDT, 361. Megismétli a *Szavak.* (*Egy Ady-ünnepély előtt*) című írásában is, i. h. 370.

meghalt költőtárs – költőfejedelem – emléke előtt. 1919 első három hónapjában háromszor is elbúcsúztatta Adyt.⁶⁰

Megrendültsége, gyásza az előzmények és a későbbi történések ismeretében is őszintének hat. Érdemes megfigyelni, hogy a korábbi írásaiból szó szerint átemelt részek is mennyire más hangsúlyt kapnak az új kontextusban, ahol teljesen beleolvadnak a határozott, feltétlen méltatásba.

Például úgy szövi bele gondolatmenetébe korábbi állítását („A fegyverek közt nála nem hallgatnak a múzsák”), hogy immár indokoltnak tartja Ady harcát, általánosabb perspektívát ad neki – a *nemzet történelmi kényszereként* számol vele: „Mintha megisméltódnék a múlt játéka, ő sem lehetett el a harc és kard nélkül, amint nálunk senki sem, aki valami újat akart, a poéta legkevésbé. Zrinyi hadvezér és költő. Katonái vagyunk a gondolatunknak és érzésünknek, s nem tréfa és szellemeskedés, hogy mi, lovas és szittyá ősök utódai még a szalonkabát alatt is kardot rejtegetünk, mert az álmaink jogáért is viaskodnunk kell. [...] Ady Endrének is sokszor így kellett írnia, az új költészet küzdelmében, s minden szépség és nagyszerűség ebből a harcból született. A fegyverek közt nála nem hallgattak a múzsák.”⁶¹

Érthető, hogy Kosztolányi merőben másképp ítélte meg Ady politikus alkatát és küzdelmeit 1919 februárjában, *az elveszített háború árnyékában*, egy bizonytalan jövőjű nemzet polgáraként, mint 1908-ban, a nyugalmas békeidőben vagy 1929-ben, évekkel Trianon után.

⁶⁰ A három írás címe és megjelenési helye: *Ady feje*. Pesti Napló, 1919. január 29. *Ady Endréről. Jegyzetek, emlékek, gondolatok*. Figaro, 1919. február 5. *A huszonhét éves költő*. Nyugat, 1919/4–5. sz. (február 16.–március 1.) (A Nyugatnak ez a száma Ady emléke előtt tisztelgett.) Mindhárom megtalálható a KDT-ben, a 360–367. lapon. Megemlítendő még, hogy az Esztendő 1919. februári számában megjelentetett egy addig ismeretlen Ady-verset, amelyet Ady 1900. március 23-i dátummal ceruzával írt Szilágyi Géza *Tristitia* című verseskötvébe, *E könyv olvasása után* címmel. Minthogy ekkor állt legtávolabb Kosztolányi az 1929-ben kifejtett véleményétől, indokoltnak látom, hogy viszonylag részletesebben idézzem el az 1919-es írásoknál.

⁶¹ KDT, 363.

Éppen a *történelmi kontextust* hagyták figyelmen kívül azok az értelmezők, akik Kosztolányi korábbi ellenérzései vagy a vitairat elutasító álláspontja felől közelítették meg az 1919-ben írt szövegeket, s ezek elismerő szavai mögött is fenntartást feltételeztek. Például Király István „pseudodicséret”-nek nevezte Kosztolányi Adyt méltató cikkeit, és így érvelt: „A magyar »faji költőt« hangsúlyozza [Adyban], ezzel azonban egyben európaiságát is kétségbe vonta. »A világ neki csak a magyar világ« – írta. A Nietzsche-, Jászi-hatást tartotta fontosnak, s nem Verlaine-ét és a Baudelaire-ét: ezzel azonban a tőle eszménynek tekintett gáncstalan művész rangját is megvonta tőle.”⁶²

Én úgy látom, hogy ha volt időszak Kosztolányi életében, amikor a magyarság sorsa abszolút elsőbbséget élvezett minden mással szemben (*még a költészettel szemben is*), hát az éppen ez az időszak, 1918 és 1921 között. Ady magyarságát kiemelni Kosztolányi részéről is a lehető legnagyobb elismerést jelentette:

„A Révai Lexikon első kötetében, mely 1911-ben, nyolc évvel ezelőtt jelent meg, ezt olvasni: »Nem a hazai hagyományok alapján költ, sőt inkább ezek ellen fordulva, hanem a francia dekadensek nyomán.« Egykor bizonyára az iskolákban tanítják majd ezt a mondatot, mint az irodalomtörténeti rövidlátás és a balértékelés egyik márványba kívánkozóan klasszikus példáját. *Ady Endre forradalma tulajdonképpen az, hogy újra magyarrá és fajivá tette a líránkat.* Hittel állítom, hogy egyetlen magyarul író költő – Csokonait, Petőfit és Aranyt is beleértve – sem foglalkozott annyit (közvetlenül és közvetve) a fajtája kérdésével, mint ő. A világ neki csak a magyar világ. [...] Jelképpé, szimbólummá tette ezeket a szókat: magyar és kuruc. Ellenben nála – és ezt nem vették észre, még mai napig sem, az ellenfelei és a felületesebb hívei – nemcsak a *mi*, hanem a *hogyan*, a mód is ízig-vérig és tragikusan magyar. Mindent magyar szemmel néz, és írhat párizsi körutakról, beteg

⁶² Király István: *Kosztolányi. Vita és vallomás*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1986. 307–308.

krizantémokról vagy úri bálokról, egyaránt kisugároztatja a fajtája tüzeit és titkos életerejét. Még sírása, még duhaj mulató kedve is magyar, még örök tiltakozása is a kevély Kálvin protestálására emlékeztet. [...] Fejedelmi öntudata, gögös hite a méltóságos magyar paraszté, aki érezve lelki nemességét, nyugodtan és bölcsen megveti a világot, és senki különbet nem ismer el maga fölött.”⁶³

Az Adynak tulajdonított attitűd és pozíció Kosztolányi szemében *1919-ben nem a nemzeti elzárkózás és önáltatás jelképe* volt, mint a jobb időkben, hanem a *talpon maradásé*. A francia dekadensekkel való rokonítás elhárítása is mást jelentett ekkor, mint 1906-ban. Nem Ady műveletlenségének, hanem éppen *eredetiségének* a bizonyítéka: „Teremtő eredetisége [...] minden ponton eltér tőlük.”⁶⁴

Kosztolányi nem szégyelli elismerni, hogy *Ady volt a legfőbb szereplője az új magyar költészetnek*: „A mai forradalmi költői nemzedék e halál után egyszerre úgy érzi, hogy elárvult és megvénült. Mindenesetre *egy nagy irodalomtörténeti korszak zárult be*, melynek kezdetét 1905-re, a végét pedig 1919-re lehet tenni. E tizennégy év alatt újhódott meg a magyar líra és a régi magyar szellem, s vívta meg minden izgága táborok és érdekszövetkezetek ellenére az impresszionizmus és szimbolizmus diadalmas harcát. Ki-ki hódított magának itt kisebb-nagyobb területet. [...] A *honfoglaló* kétségtelenül ő. Nélküle kopár és hihetetlen a harc, és akik vele indultak, most hiszik el igazán és komolyan, hogy ők is meghalnak.”⁶⁵

Kosztolányi tehát ekkor *közös ügyük legjelentősebb társaként* tekintett Adyra. Tulajdonképpen tíz évvel később sem vonta vissza ezt, csak ott egészen másról beszélt: azt sérelmezte, hogy az Ady halálát követő *újabb irodalomtörténeti korszak* rangsorának élére is Adyt emelik, indokolatlanul és érdemtelenül, hiszen időközben nagyot változott a világ.

⁶³ KDT, 362–363. A kiemelések tőlem – V. A.

⁶⁴ I. h. 364.

⁶⁵ I. h. 362. A kiemelések tőlem – V. A.

Tény, hogy az 1919-es cikkekben Nietzsche szellemi és Jászi Oszkár politikai hatását emelte ki: „Kezdő éveiben Nietzsche ihlette meg, kinek az Örömről és az Életről, a keresztény élettagadásról és a pogány teljességről való nézetei valósággal megbabonázták [...] Aztán Jászi Oszkár új magyar politikája, melyből a magyar verseinek gondolati vázát kapja, és távol minden racionalizmustól magasba emeli, a faji érzés forráságában feltündökölteti új magyarságát.”⁶⁶

Csakhogy az őszirózsás forradalom vezető embereként nyilvántartott és Ady temetését szervező Jászi neve nagyon másként hangzott 1919 februárjában, mint Horthy Miklós országlása idején, amikor a nemzetvesztés bűnét mindenekelőtt Károlyi Mihály és Jászi Oszkár nyakába varrták. 1919 elején még az volt a közvélekedés róla, hogy a nemzetiségek elszakadása elkerülhető lett volna, ha a magyar politika időben hallgatott volna az ő korábbi intelmeire. Az 1929-es vitáiratban viszont egyértelműen negatív Jászi szerepeltetése, a Petőfi hazafiságával nem mérkőző Ady eltévelyedésének bizonyítéka: „Petőfi hazafisága a földé, a gyermeki, ősi kegyeleté, egy néppé tágult családé, az ösztöné. Ady egy tudományos értelmi tételre esküszik, az ő »szent jásziság«-ára.”⁶⁷ Valószínű, hogy Jászi neve mindkét esetben tudatosan választott „hívó szó” volt az olvasók körében feltételezett (a két időpontban egymással ellentétes) érzelmek és indulatok keltésére.

Egyszerűbb a helyzet a Nietzschére hivatkozás esetében. A századforduló nagyhatású német bölcselője Kosztolányinak is egyik legfőbb szellemi kalauza volt. Aligha tudta volna Ady iránti elragadtatását más, nagyobb tekintéllyel alátámasztani, mint vele. Az 1919. februári cikkét így fejezi be: „Egy regényes költő halt meg, ki a XX. század első éveiben túlszárnyalta a fajtáját, és az európai zenitre ért. Ő volt a

⁶⁶ I. h. 364.

⁶⁷ I. h. 380. Az is figyelemre méltó különbség Jászi koncepciójának 1919-es és 1929-es szerepeltetése között, hogy a későbbi szöveg azt veti Ady szemére: „tudományos értelmi tétel”-ként esküszik Jászira, míg a korábbi éppen ellenkezőleg, Ady *irracionalis* hozzájárulását hangsúlyozta: „Jászi Oszkár új magyar politikája, melyből a magyar verseinek gondolati vázát kapja, és távol minden racionalizmustól magasba emeli, a faji érzés forráságában feltündökölteti új magyarságát.” I. h. 364.

magyar túlemler, a magyar Übermensch.”⁶⁸ Ezt aligha lehet túllicitálni. Ráadásul ezzel Ady *európaiságát* is elismerte.

Merőben más a helyzet 1929-ben, amikor nemcsak Ady műveltségét és ízlését vonta kétségbe, hanem a tragikumot és a pogányságot is elvitatta tőle ⁶⁹ – azaz „visszavette” tőle a nietzscheánus hozományt.

Kosztolányi 1919-es írásaiban még minden Ady mellett szól. Odáig elment, hogy leleményesen átírta, *az ellenkezőjére fordította* Ady költészet-felfogását, a sajátjához közelítve azt: „Nekem több ízben említette, hogy az úgynevezett »művészettel« keveset törődik, s a versei életmegnyilatkozások, melyeknek értékét a bennük foglalt élet határozza meg, az életet pedig ezerszer többre becsüli minden tintás és papiros művészetnél. Akkoriban nem értettem meg. Ma már tudom, hogy ez a viselkedése csak védekezés hatalmasan lüktető írói ösztönével és nábobi becsvágyával szemben, melynek mindent alárendelt, még az életét is, s a világszemlélete sokkal inkább, mint bármely más írónknál, *művészetközponti*. Az író néha áldozatot hoz az életnek. Ő mindent a művészetének áldozott. [...] legszenvedélyesebben azok ellen küzdött, kik az irodalmat politikával mérgezik el, és hazafias (tehát *gyakorlatian-hasznos*) szempontok szerint ítélnék meg egy-egy művészi terméket. [...] Érdeme nem az, hogy »megérzett« valamit előre, de az, hogy *érezett*, és hiánytalanul tudta kifejezni.”⁷⁰ Még csak nem is hamisította meg Adyt, hiszen előbb híven idézi fel szavait, csak éppen a hozzáfűzött értelmezés változtatja meg gyökeresen költőtársa eredeti intencióját (azt, amit korábban nem győzött bírálni).

Felfigyelhetünk arra is, hogy milyen *közelinek, szorosnak* érzékelteti kettejük kapcsolatát. A *Nyugat* 1919-es Ady-számában megjelent tanulmányában szinte

⁶⁸ I. h. 364.

⁶⁹ I. h. 378.

⁷⁰ KDT, 366. A kiemelések tőlem – V.A.

kérkedik azzal, hogy milyen korán megismerkedett Adyval, és az elsők között ismerte fel zsenijét. Majd 1922-ben, ugyancsak a *Nyugat*-ban publikált írásában megismétli ezt a beállítást, harmonikusnak mutatva személyes kapcsolatukat. E gesztusa mögött persze az is meghúzódott, hogy ekkor kötelezte el magát végképp a *Nyugattal*, amelynek belső körébe csak 1922-től tartozott. A *Nyugat* pedig ezekben a viszontagságos időkben – azaz 1919-ben is, 1919-et követően is – mintegy politikai *védjegyként* használta Ady nevét.

7. Minden évben Ady-ünnepséget tartottak, s Kosztolányi is kivette részét ezekből: 1922-ben és 1924-ben előadást tartott, 1923-ban verssel köszöntötte a nevezetes eseményt.⁷¹ Nem tett semmit hozzá az 1919-es írásaihoz, és nem is tompította azok pozitív értékelését. Kétségtelen, ezek az írásai nem igazán jelentősek; érzékelné lehet, hogy Kosztolányi elsősorban a kollektív akaratnak engedelmesskedett, feladatot teljesített velük. Mint fegyelmezett újságírói készséggel tett eleget Osvát Ernő alkalmi megbízatásainak, ami persze azt is jelentette, hogy nemcsak magát képviselte, hanem a *Nyugatot* is. Ezek közé tartozik a Rákosi Jenő félszázados írói jubileumára írt cikke (1920 novemberében jelent meg), amely maga nemében újságírói és diplomáciai remekmű. Miközben hangsúlyozza, hogy Ady és az új magyar irodalom egyik legfőbb ellenfelét köszönti, úgy sikerül közösséget találnia Rákosival, hogy egy pillanatra sem feledkezik meg magától értetődőként kezelni a *Nyugat* győzelmét.

A klasszikus-romantikus ellentétpár segítségével nem volt nehéz az ifjú, újjító, „romantikus” Rákosi Jenőt kijátszani az öreg, konzervatív, „klasszikus” Rákosival szemben: „éppen európai skálájával ért el hatást, s mint a Népszínház

⁷¹ A szövegek címe és megjelenési helye: *Szavak. Egy Ady-ünnepély előtt*. *Nyugat*, 1922/11. (június 1.) 768–769. *Legenda*. *Nyugat*, 1923/23. (december 1.) 541. *Dal és halál. Megnyitó egy Ady-ünnepély előtt*. *Nyugat*, 1924/3. (február 1.) 216.

igazgatója, ő kötött először szerződést a franciákkal. Nyugati értékeket mentett át földünkre az, aki később a *Nyugat* legerősebb bírálója lett [...] Annak idején Gyulai Pállal viaskodott, ő, a fiatal, az öreggel, később Ady Endrével, ő, az öreg, a fiatalal. Gyulai Pál halhatatlant alkotott a magyar kritikában, Ady Endre pedig a magyar lírában.”⁷² Tehát nagyvonalúan (és tényszerűen) Rákosit is bevonta (persze hosszabb távon) a magyar irodalom megújítói közé, ugyanakkor a mindenkori ellenfelét hozta ki győztesként (aminek sajátos zamatot ad Gyulai és Ady jelentőségének párhuzamba állítása).

1923. december 18-án a Vígszínházban a *Legenda* című szonettjét olvasta fel. A szöveg a folyamatos fel- és lefokozás játéka épül – miközben régi banális eseményeket emel a legendák magasságába, azt is érzékelteti, hogy a legendák nem többek, mint banalítások felnagyításai:

Egy régi délelőtt gyorsan berobbant
a hosszú, nagy szobába, mint a szél,
leült, vagy állt, vagy fájdtította rokkant
szívét s beszélt, úgy ahogy más beszél,

vagy hallgatott, vagy ment és lépte koppant,
egy cigarettát eldobott, s kevély
száját elhúzva kacagott s a roppant
időben egyszer meghalt és nem él.

Csak ennyi volt. Ezt láttam. És kezembe
e sok-sok semmi most mégis ereklye.
Ő, mondja, ő, azt mondja minden, ő,

a toll, a száj, a húr, az uccakő,
azt mondja, ő, mivel nyomában leng a
hír és halál. És az egész: legenda.

⁷² KDT, 176. Kiemelés az eredetiben.

A *Legendát* Kosztolányi később nem vette fel egyik kötetébe sem, lehet, hogy azért nem, mert alkalmi versnek tekintette. Holott nem rossz vers – a koncepcióját és retorikai erényeit tekintve a *Halotti beszéd* előzményének tekinthető.⁷³ Mindkettő a halál perspektívájában idézi fel az élet apró-cseprő dolgait, amelyek felértékelődnek e megvilágításban. A *Halotti beszéd* nem kevesebbet mond ki, mint hogy a legegyszerűbb életből is lehet legenda, mert minden embert jelentőssé avat egyszerűsége: „Akárki is volt ő, de fény, de hő volt. / Mindenki tudta és hirdette: ő volt.”. Ugyanez a *Legendában*: „Ő, mondja, ő, azt mondja minden, ő, / a toll, a száj, a húr, az uccakó, / azt mondja, ő”. Ady esetében persze meglehetősen kétértelmű gesztus a jelentőségét *erre* alapozni.

Kosztolányi utolsó, 1924-es emlékbeszédének legfeltűnőbb vonása, hogy alig esik szó benne Adyról. A halálára való emlékezés csupán ürügy arra, hogy saját költészetének egyik alapmotívumát, a halált úgy mutassa fel, mint minden költészet legfőbb ihletőjét, s *általában* a költőről elmélkedjen annak alapján, hogy miként néz „merész félelemmel” „farkasszemet” a halállal.⁷⁴ A korábbi emlékezéseiben oly gyakori kulcsszó, a „halhatatlanság” itt elmarad, helyébe a következő eszmefuttatás lép: „Ne hívjuk tehát a költőt halhatatlannak. Régi szólam ez. Hívjuk inkább halandónak, mert ő az igazi halandó, ki mindenkinél jobban tudja, hogy meghal, és naponta meghal mások helyett is.”⁷⁵ Elképzelhető, hogy Kosztolányi ezzel a távolságtartó megemlékezéssel azt kívánta jelezni: a maga részéről lezártnak tekinti Ady ünneplését.

8. A pamflet megírására föltehetően nem került volna sor, ha nem érzi Kosztolányi egyre elviselhetetlenebbnek az Ady körül kialakuló kultuszt. Az ő

⁷³ Bojtár Endre hívta fel a figyelmemet a két vers rokonságára, segítségéért itt mondok köszönetet.

⁷⁴ I. h. 371–372.

⁷⁵ I. h. 372.

nézőpontjából Ady már a múlthoz tartozott. Mégis azt kellett tapasztalnia, hogy Ady Petőfi helyét foglalja el a köztudatban. A politikai baloldal rajongását már megszokta, Ady fajmagyar mitizálása hidegen hagyta. De azt nem hagyhatta figyelmen kívül, hogy a konzervatív táborban is teret kapott Ady elismerése. 1919-ben és a következő években úgy tűnt, hogy elsősorban a *Nyugat* jogosítványa az elhunyt költő emlékének ápolása. 1927 után azonban *kikerült* a lap illetékességéből, ami *fölmentette* Kosztolányit korábbi (önként vállalt) *kötelezettsége alól*.⁷⁶

A húszas években írt szövegeiben sokasodtak a baljós előjelek, amelyek fokozódó elégedetlenségét jelezték. Az egyre lármásabb kultuszt kezdetben iróniával fogadta. Az 1926-ban írt *Édes Anna* című regényének egyik szereplőjével, a szépeltő és tökéletesen üres Moviszternével kapcsolatban nem mulasztja el megjegyezni, hogy „csak a színházakon jár az esze [...] Meg az Ady-matinékon”.⁷⁷

A rákövetkező évtől már nem annyira a kultusz foglalkoztatta, mint inkább *Ady személye és szerepe a kultusz kialakulásában*. 1927-ben jelent meg Hatvany Lajos könyve, az *Ady a kortársak közt. Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez*.⁷⁸ A levelek alapján Kosztolányi már elsősorban magát Adyt tartotta felelősnek. Korábban is célozgatott arra: költőtársa mindent megtett annak érdekében, hogy már életében legenda legyen, most viszont ez vált vezérmotívummá az Adyt támadó írásaiban. Először az 1928 januárjában megjelent *Ábécé a versről és költőről* című cikkében adott hangot ennek, a költői „arcképcsarnokként” közreadott elrettentő példák között.

⁷⁶ Király István találóan állapította meg: „Joggal érezhette Kosztolányi: megszűnt egy irodalompolitikai kényszer. Nem parancsol többé kritikai csendet a közös szekértábor – a maga létét a vezérnek tekintett költőn át is óvó modern irodalom.” I. m. 318.

⁷⁷ *Édes Anna*, 29. A színházak és az Ady-matinék mellett persze még a férfiak is említendők Moviszterné gyöngéi között.

⁷⁸ Hatvany Lajos: *Ady a kortársak közt. Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez*. Genius, Bp. é. n. [1927.] A közreadott levelezés nagy visszhangot váltott ki, s nem Kosztolányi volt az egyetlen, aki rosszízűnek találta.

Ekkor még igen körültekintően járt el: álgörög nevet használt, még hozzá nem is egyet, hanem kettőt – mintegy kétfelé osztva az Ady fejére olvasott vétségeket.⁷⁹

A *Toll* Ady-vitája csupán ürügyet, alkalmat teremtett rá, hogy különvéleménye kirobbanjon belőle. Korábbi írásainak csak egy részére hivatkozik benne, azokra is különös fénytörésben. A *Vér és arany*ról írt recenziókat Ady melletti kiállásként értékeli, az 1919-es *Nyugat*-cikket pedig tiltakozásként Ady politikai kisajátítása ellen. Ugyanakkor feleleveníti egyik-másik hajdani fenntartását – tulajdonképpen ezeket növeszti nagyszabású támadássá. A vitairat úgy állítja be Ady hatástörténeti pozíciójának és politikai költészetének megkérdőjelezését, mintha ezzel a *Nyugat eredeti programjához való visszatérést* szorgalmazná, a politikával szemben távolságot tartó, kizárólag a művészeti megújulásban érdekelt nézőpont védelmét. Gyakorlatilag a *Nyugat* védelmében üzen hadat a *Nyugat* mindaddig legfőbb védőszentjének.

Magával a vitairattal itt nincs mód foglalkozni, meg kell elégednem azzal, hogy megkíséreltem kijelölni pozícióját az Adyval való viaskodás többi dokumentumához képest és néhány összefüggést felvillantani közöttük.

A pamflet valódi jelentőségét nem annyira egyes megállapításainak vagy alapgondolatának igazságában kell keresni, mint inkább abban a feltétlenül jótékony provokáló szerepében, hogy felrázta egész irodalmi életünket. Kiderült: nem csak Kosztolányi szorult rá, hogy megszabaduljon Ady árnyától. E vita különben nem ártott meg Ady népszerűségének, sőt ellenkezőleg, csak növelte azt. Amíg vitáztak róla, addig volt a hatása eleven. Kosztolányi teljes joggal írta Aranytanulmányában: „most is azt hirdetem, hogy mindenkiről meg kell mondanunk véleményünket, akár élő az illető, akár halott, akár élőhalott, s nem irodalom az, ahol a szabadság annyira gúzsba van kötözve, hogy az irodalmi jelenségeket nem

⁷⁹ Első megjelenési helye: Új Idők, 1928. január 15. Lásd *Nyelv és lélek*, 435.

értékelik át szakadatlanul s nem lehet büntetlenül azt állítani, akár a legnagyobb költőről is, hogy tökfilkó, akár a leggyémántabb jellemről is, hogy óvatos-duhaj. Az ilyen irodalom hovatovább megmerevedik s remekírói csak bebalzsamozott múmiák lesznek államilag gondozott dízsírhelyeken.”⁸⁰

Veres András

⁸⁰ Kosztolányi Dezső: *Író és bátorság. Válasz Móricz Zsigmondnak*, in *Nyelv és lélek*, 556.